

Јелена С. Петковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш

УДК 316.334.56
Прегледни рад

ГРАД У ТРАНЗИЦИЈИ: КУЛТУРА КАО ПОТЕНЦИЈАЛ УРБАНОГРАЗВОЈА СРБИЈЕ^{1,2}

Сажетак: У оквиру савременог друштвеног/културног развоја, градове не треба посматрати само као значајне чиниоце постиндустријске економске моћи, него и као простор бројних социјалних покрета и мрежа, као и свакодневних манифестација културних разноликости и садржаја. Штавише, сви ови поменути сегменти у већој или мањој мери међусобно корелирају. Излазећи из својих крутих елитистичких оквира, култура је данас динамична категорија која све значајније обликује свакодневни живот градова и њихових становника, па се у оквиру урбаног развоја наглашава важност културне партиципације, креативности, знања, иновативних потенцијала, економије услуга, толеранције и интеркултурализма као стратешких циљева развоја градова и њихових културних политика.

Недостатак политике равномерног и полицентричног развоја последњих деценија у Србији условио је бројне регионалне диспропорције у погледу економског, социјалног и културног развоја урбаних средина. Стратешко планирање културног развоја градова у Србији је последњих деценија углавном изостајало, или се постављени приоритети, планиране активности и резултати нису остваривали у довољној мери, нити очекиваном динамиком и успешношћу. Остајући углавном у секторским/ресорирним оградама, изван важних градских токова, култура се није препознавала у довољној мери као значајан ресурс у решавању нагомиланих социјалних, економских и политичких проблема, које је процес трансформације (транзиције) друштва донео са собом. У раду се чини аналитички осврт на друштвене узроке и последице таквог стања.

Кључне речи: град, урбани развој, култура, културна политика.

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане супкултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, под називом *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„Када би било могуће да се сагледа сва множина друштвене мисли о граду, вероватно да бисмо угледали како већина од њих у свом средишту има културу (...) Истовремено знамо да одгонетање узрочно-последичних веза између града и културе готово да нема смисла јер је реч о *conditio sine qua non* сваке социолошке анализе урбане стварности.”

Љубинко Пушић,
Пракса транзицијских процеса у Србији као
култура антиурбаности

Увод

Док је почетком XX века свега негде око пет процената светског становништва живело у градским насељима, данас се обиљем статистичких показатеља потврђује да више од половине светске популације насељава градове. Снажан темпо урбанизације, нарочито у неразвијеном делу савременог света, и све већи број мегаграда потврђују да урбани начин живота постаје све значајније обележје данашњице у готово свим социјалном срединама. Ове наводе могуће је илустровати интересантним подацима: када се зброји урбано становништво у само три земље света – Кини, Индији и Бразилу – оно је готово једнако укупном становништву Европе и Северне Америке (Davis, 2011: 12). Такође, велики светски градови броје више становника него поједине европске државе – у Токију, као најмногљуднијем граду у свету данас, могло би се сместити становништво скоро тридесет Београда или више од пет Србија.³ Тиме се наглашавају бројне урбане и друштвене развојне неусклађености као још једно значајно обележје постојећег света.

Учесталији друштвени контакти, новине и структуралне промене које са собом носи савремено, глобално, „умрежено друштво“ (Castells, 2002), довели су у питање доследност теоријских поставки о строго схватаној супротности између села и града. Насупрот социолошким учењима XIX века која су почивала на круто постављеној дихотомији село-град⁴, новији истраживачки налази, нарочито у земљама са високом стопом урбанизације, показују да су разлике између различитих четврти у истом граду постале дубље од уобичајених разлика између урбаног и руралног. Савремени град је постао центар друштвене енергије и економске експанзије, „културна арматура“ (Wood, Landry, 2008)

³ Наведено према подацима сајта *City population „The Principal Agglomerations of the World“*. Доступно на: <http://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html> (извору приступљено: 17.12.2014.).

⁴ То потврђује Тенисово разликовање руралног као заједнице (*Gemeinschaft*) и урбаног као друштва (*Gesellschaft*), Диркемово разликовање друштва механичке солидарности (архаична и традиционална рурална друштва) и друштва органске солидарности (друштва индустријског типа), Веберово разликовање традиционалног и рационалног, Редфилдово разликовање народног друштва (*folk society*) и урбаног друштва (*urban society*).

савременог светског друштва, просторни репрезент његовог социо-културног, економског и политичког битисања.

Град као сложен феномен изазива аналитичку пажњу бројних истраживача различитих проблемских усмерења и теоријско-методолошких позиција, попут социолога и социјалних психолога, културолога, урбаниста и архитеката, економиста, демографа, политиколога, криминолога и др. Социолошки приступ граду оријентисан је на проучавање града као „пројекције глобалног друштва у простору“ (Лефевр), пројекције његове структуре, институција, вредности, културе и др. Утолико, социолошка анализа бројних и разноврсних појава из градског живота мора бити повезана са „животом урбаног колективитета у његовој целини“ (Вујовић, 1995: 33), као и са особинама његове друштвене структуре, локалним социо-културним специфичностима и развојем глобалног друштва у целини.

Отуда и намера да се у овом раду аналитички промисли град у контексту транзиције (постсоцијалистичке трансформације) и да се разуме до које мере и на које начине култура детерминише урбани развој и правце укупног друштвеног развоја наше земље. Ово нарочито имајући у виду потиснуте супротности у култури нашег народа и бројне, дубоко укоренење контрадикције урбано-руралног суочавања и преплитања традиционалног и модерног, локалног и глобалног, креативног и комерцијалног, популистичког и елитног. Пажња ће бити усмерена на културну димензију развоја града, која постаје кључни потенцијал одрживог развоја транзиционих друштава⁵, подстицања економског развоја и културне партиципације становништва, трансформације традиционалних друштвених институција и продора нових друштвених вредности.

Социо-културни осврт на град

Бројни и разноврсни епистемолошки приступи у анализи и експликацији града допринели су тешкоћама у постављању његове јединствене дефиниције. Имајући у виду да је статус градова махом одређиван административним одлукама, доминирале су статистичке дефиниције које су наглашавале квантитативне критеријуме у одређивању градова (број становника, густина насељености, проценат непољопривредног становништва, величина територије). Током 19. и 20. века у развоју већине европских градова „тежиште пажње се помера на теме квалитета живљења, индикатора квалитета живљења, урбанитета разумеваног као вредност која град чини не само физичким, него превасходно социјалним и културним простором у коме се препознаје и остварује људска комуникација, друштвеност, у коме је задовољење људских потреба алфа и омега градске по-

⁵ Поред три основне димензије у оквиру концепта одрживог развоја, економске, социјалне и еколошке, многи теоретичари (Мајор, 1991; Di Castri, 1995; Hawkes, 2001) са потпуним правом указују на значај неоспорно актелне културне димензије развоја – у тежњи да илуструју значај културе за друштвени развој и да објасне неопходност поимања одрживог развоја кроз четири димензије.

литике и циљева развоја града. Теоријску анализу таквих промена и залагање за друкчији приступ граду налазимо код бројних коментатора и истраживача, поменимо само Е. Хауарда, А. Лефевра, Џ. Цекобс, Х. Ганса, В. Вајта, или, од наших, Р. Супека, С. Вујовића, Д. Сеферагића и друге.“ (Петовар, 2007: 83, 84).

Један од најпознатијих представника Чикашке школе у урбаној социологији, Роберт Езра Парк, још средином XX века истакао је да град није проста мешавина људи и опреме, обична скупина установа и административних тела, већ је град пре стање духа, збир обичаја и традиција, утврђених ставова и осећања. При томе је сматрао да је физичка или еколошка организација простора једне заједнице одговор на организацију занимања и културе и да је она, у ствари, њихов одраз (Park&Burgess, 1925). Парков истраживачки сарадник Луис Вирт понудио је једну од најпознатијих социолошких дефиниција града као релативно великог, густо насељеног и сталног боравишта социјално хетерогених појединаца. Он је, такође, сагледавао град кроз стварање одређене градске културе и писао о „урбанизму као начину живота“ (Wirth, 1938). Оправдано је указао да је скок из руралног у претежно урбано друштво, који се у индустријализованим областима одиграо у распону од једне једине генерације, био праћен променама у свим фазама друштвеног живота. Историјски утицај, по мишљењу овог аутора, још више појачава околност да становништво самог града у великој мери потиче са села, у коме још увек постоје остаци некадашњег начина живота. Сеоски живот носи печат урбаног онолико колико са њим долази у додир и колико је под утицајем града. (Петровић, Вујовић, 2005: 116).

Процеси глобализацијског повезивања и интензивирани међукултурне комуникације прибављају оваквим Виртовим запажањима додатну потврду у савременим друштвима. Проблем се, заправо, поставља у равни значења града које се не може *de facto* поистоветити са значењем урбаности, упркос томе што је урбани или градски простор родно тле урбане културе. Томе у прилог говори већ поменута чињеница да је у многим градовима могуће уочити прекривање грађанске свести извесним руралним наслагама, те препознати рурални или сељачки менталитет, присутан код оних људи чији се животни садржаји и културни ниво супротстављају урбаном стилу живљења. И то било да је реч о досељеном руралном становништву или о једном делу неурбанизованог градског становништва, које и поред свог градског порекла не припада урбаном друштву и култури. Ова појава се у социолошкој литератури одређује као процес *рурализације града*, коме се обично приписују негативне вредносне конотације у смислу настајања својеврсног *културног урбицида*. Неретко се испоставља да непризнавање, чак негирање урбаних културних кодова, услед неприпремљености досељеног сеоског становништва на њихово адекватно прихватање, резултира учвршћивањем оних вредности и образаца понашања, оних културних избора и пракси који су донесени из ранијих места становања (на пример ригидни ставови о људима друге националности, вероисповести, сексуалној опредељености; неразвијеност културних интересовања и потреба; одсуство грађанског активизма; некритички однос према стварности; конзумеризам, популизам и сл.). У споју старих, не сасвим напуштених руралних вредности и

нових, мада не у потпуности прихваћених урбаних вредности, често се могућности делотворне традиције замењују ирационалним традиционализмом.⁶

Иако је историјски развој градова био праћен неговањем елитних садржаја културе, те развојем културног стваралаштва и институција попут библиотеке, позоришта, музеја, галерија, универзитета и слично, савремени развој урбаног друштва неопходно је посматрати и тумачити, такође, и у контексту посткултурне фрагментације. Наиме, некада оштре границе између високе и масовне, популарне културе релативизују се у времену постмодернизма, чиме висока култура губи ексклузивно право на легитимност. Све ово утиче и на облике и квалитет урбаног живљења, обележен разноликошћу поткултурних модела и могућношћу избора специфичног животног стила. Ипак, социолози с потпуним правом подсећају да се не сме изгубити из вида значајна чињеница да „неједнакости и даље утичу на животне шансе људи и културе што их они развијају, на уметничке облике које преферирају и на идентитете које граде“ (Haralambos&Holborn, 2002: 933).

Различите историјске, друштвене, идеолошке, политичке, економске и културне околности утицале су на развој градова кроз историју и на обликовање посебног квалитета живота урбаног друштва. Град је одувек културно и политички доминирао над селом, а потпуну (и економску) независност остварио је са индустријском револуцијом. Тада се нов начин производње и њени главни потенцијали (капитал, машине и људи) концентришу у индустријским градовима, у којима започиње процес стварања модерних грађанских класа. За савремени град може се рећи да представља егземплар сажимања времена и простора у нове односе „умреженог друштва“ којима се у значајној мери поништавају многи традицијом баштињени односи континуитета и следа. Он представља поприште сложене мреже људских институција, односа и појава, при чему не треба занемарити и појаве са социо-патолошким импликацијама, друштвене и просторне дезорганизације и бројне процесе дехуманизације. Ово су нарочито апострофирали урбани песимисти попут Волтера, Шпенглера, Ничеа, Зимела и других, посматрајући град као полигон за бројне нежељене манифестације свакодневице.

Савремено урбано друштво одликује се високо развијеном поделом рада и хетерогеном образовном, социјалном, професионалном и економском структуром становништва. Такође, социјална и просторна покретљивост нуди становницима модерног града веће могућности активног учешћа у разним интересним друштвеним групама, већу перцепцију разлика (услед сусретања и

⁶ То се може добро уочити на примеру поткултуре турбофолка. Карактеристике српске музичке традиције, осликане у старој, традиционалној, изворној народној музици, замењују се «новокомпонованом, турбофолк» музиком. Са изразито кич обележјима, ова музику претворила се у индустрију забаве, засењујући све остале традиционалне, фолклорне облике у стваралачко-изражајној пракси. О овом феномену видети детаљније у: Драгићевић-Шешић, Милена (1994) *Неофилк култура. Публика и њене звезде*. Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића; Кроња, Ивана (2001) *Смртоносни сјај: Масовна психологија и естетика турбофолка*. Београд: Технократа.

мешања појединаца различитих културних група), као и веће могућности комуницирања, развијања и задовољавања културних потреба избором међу разноврсним социо-културним садржајима и вредностима. Стога се обично подвлачи да је урбано друштво, на супрот руралном, обележено разноврсним, променљивим, посредованим, иновативним начином живота. Семјуел Хантингтон је указао да се урбана културна динамика и рурална културна инерција, идеално-типски посматрајући, често пресликавају у контрасту између модерног и традиционалног човека/друштва у односу на опште друштвене и културне проблеме. „Традиционалан човек је пасиван и рецептиван. Он очекује континуитет и не верује у могућности обичног човека да било шта мења или контролише. Модеран човек, напротив, верује у обе могућности – у потребу и пожељност промена, као и у способност човека да контролише промене у складу са својим циљевима.“ (Huntington, 1971: 292).

Културна димензија развоја граодва

У оквиру савременог друштвеног (културног) развоја градове не треба посматрати само као значајне чиниоце постиндустријске економске моћи, него и као простор бројних социјалних покрета и мрежа, као и свакодневних манифестација културних разноликости и садржаја. Штавише, сви ови поменути сегменти у већој или мањој мери међусобно корелирају, тако да инвестирање у културу и уметност представља значајну димензију економског и социјалног развоја савремених градова. Истичући мисао о томе да култура није трошак, већ инвестиција, бројни економисти у култури су током последње две деценије XX века показали да сваки евро уложен у културу доноси осам евра прихода локалној заједници. (Драгићевић-Шешић: 2009: 29).

У погледу планирања урбаног развоја приметно је да су се у последњој деценији XX века појавиле концепције *урбане регенерације*, које наглашавају улогу културе у развоју идентитета града, доприносећи његовој ревитализацији (привлачење инвеститора, стручњака и туриста, развој градске инфраструктуре и предузетништва посебно у домену културних индустрија и сл.). Убрзано се развијају пре свега они градови чије су власти учиниле културу саставним делом интегралних развојних планова. Управо они градови који су развили свој културни идентитет посредством традиције, историје, културног наслеђа, савременог уметничког и културног стваралаштва и реализацијом бројних пројеката (манифестација, фестивала, карневала, сајмова, уличних театарa, уметничких колонија, конгреса). Утемељујући своју препознатљивост, привлачност и атрактивност, читави градови који су успешно креирали сопствени имиџ постају објект културне потрошње туриста или места пословних инвестиција и улагања у оквиру индустрије културе. Парадигма *креативних градова* (Landry and Bianchini, 1995; Landry, 2000; Florida, 2005; Reckwitz, 2010) и наглашавање принципа културне разноликости настају као својеврстан одговор на трансформацију индустријског друштва и шире друштвене промене. Ове

промене иницирају креативно коришћење културних ресурса градова у циљу развоја урбане економије и јачања социјалне кохезије. Уместо стандардизованих облика забаве, који најчешће воде алијенацији, у овом концепту развоја града преовладава индивидуализација стилова живота. Наглашава се важност културне партиципације, креативности, знања, иновативних потенцијала, економије услуга, толеранције и интеркултурализма као стратешких циљева културног развоја градова.⁷

Последњих деценија атрактивност градских центара постаје нарочито значајна, као и понуда за културну потрошњу у њима. Осим специјализованих институција, тргови и улице (отворени градски простори) поново оживљавају као места динамичних културних и политичких дешавања, у које су укључени разнолики културни, али и друштвени и комерцијални садржаји.⁸ Отуда и мишљења да би „кроз уметност на јавним местима требало подстицати колективна сећања и колективну свест, да би се живот у садашњици учинио приступачнијим, динамичнијим, чак и пријатнијим, модернијим, и да би се свакодневни начин живота спојио с успешном привредом, туризмом итд. Да би се дошло до значајних резултата, модерни град и регионална економска политика требало би да интегришу културну политику и културне праксе.” (Драгићевић-Шешић, 2009: 24). На тај начин би се, по мишљењу Милене Драгићевић-Шешић, побољшала културна понуда града, отворило стваралаштво према најширој публици, народу, иницирајући њихово значајније учешће у културном животу и у самом уметничком чину, у процесу настанка одређеног културног дела или догађаја. То би допринело ревитализацији и хуманизацији градског простора, социјалној интеграцији и културном развоју локалних заједница.

Излазећи из својих крутих елитистичких оквира, култура је данас динамична категорија која обликује свакодневни живот градова и њихових становника. У питању је важан феномен који у значајној мери може допринети развоју локалних средина, представљајући извор духовне, моралне и економске обнове друштва кроз вредности које афирмише: активна културна партиципација становништва, подстицање продукције и дистрибуције културних садржаја, социјална инклузија, партнерство, предузетнички дух и економски

⁷ Детаљније о трендовима у савременој локалној културној политици на глобалном нивоу видети: Драгићевић-Шешић М., Култура у функцији развоја града, *Култура* 122/123, Београд, 2009, стр. 20-40; Радишић, С., Постиндустријски град и културна политика, *Култура*, 122/123, Београд, 2009, стр. 59-77; *Стратегија културног развоја Града Ниша 2012-2015.*, Савет за културу Града Ниша, Извршни одбор Скупштине Града Ниша, Ниш, 2012.

⁸ Познато је да су тргови у античким градовима (*агора* у грчким полисима и *форум* у староримским насељима) имали значајну улогу као места за ширење образовања, развијање филозофских система, утемељење демократских вредности, преношење културних и верских образаца, архитектонских и других знања. „Пространи тргови у градовима били су средишта политичког, културног и привредног живота. Простор где су се сусретали слободни грађани, песници, филозофи, војсковође, државници, драматурзи, сликари, вајари, атлете, говорници и други. То је био простор где се сусретала античка духовност (...) где се сусретао и живео слободан и оплемењен градски свет и где се први пут до тада на европском тлу неговао нов квалитет живота.“ (Наумовић, 1996: 106)

развој. Тиме се потврђује оправданост модерних настојања да се урбанистички развој уклопи у културни миље у ком се одвија, да урбанистички планови одражавају локалне културне специфичности, повезујући урбане центре и рурална предграђа. Отуда и савремена подстицања употребе културе у склопу социјалних и економских политика као потенцијала анимирања урбаних простора, оживљавања локалне економије, културног идентитета и социјалне једнакости (Stevenson, 2003: 87-9).

Основна програмска смерница модерних културних политика градова огледа се у подизању нивоа квалитета и разноврсности културних добара и услуга, стварању финансијских, материјалних и других услова за развој културних делатности и активном укључивању већег броја грађана у културни живот града и у процесе његовог креирања. Културна политика градова требало би да значајно допринесе повезивању вредности културе (наслеђа, различитости, креативности, преноса знања) са демократским управљањем, партиципацијом грађана и одрживим развојем. Први документ који на глобалном нивоу заговара установљавање основе за одговорност градова и локалних управа за културни развој јесте *Агенда 21 за културу*⁹. Више од 2.000 градова и локалних самоуправа у свету и пет градова у Србији (Ниш, Вршац, Нови Сад, Зрењанин и Суботица) усвојило је овај документ и приступило савезу Уједињених градова и локалних управа који културу ставља у фокус пажње својих развојних процеса. Култура се, дакле, наглашава као незаобилазна компонента свих развојних планова градова – од урбаног планирања до економске и социјалне политике. Посредством поменутог документа заговара се решавање различитих питања од значаја за развој градова и локалних самоуправа и афирмише се подизање јавне свести и културне партиципације грађана.

Култура као потенцијал урбаног развоја Србије

Европски градови засновали су своју културну политику на четири кључна принципа: културни идентитет, културна разноликост, креативност и учешће грађана у културном животу (културна партиципација). Овакво концептуално и програмско усмерење обавезује да се кроз стратешке приоритете њиховог културног развоја утемељује и децентрализације културе. Суштински то подразумева премештање културне потрошње из великих градова у мање локалне средине, уз промоцију културних садржаја у рубним деловима града и приградским насељима. Захваљујући пројекту *Европске престонице културе* и појединим регионалним програмима, у последњих тридесетак година у европским државама је подстакнуто интересовање за локалне културне афирмације.

⁹ *Агенда 21 за културу* настала је заједничким договором градова и локалних управа широм света за очување њихове посвећености људским правима, културној различитости, одрживости, активној демократији и стварању услова за мир. Одобрена је Четвртим форумом локалних власти за друштвено укључење Порто Алегреа, одржаним у Барселони, 8. маја 2004. у склопу првог Заједничког културног форума.

Чињеница је, међутим, да градови југоисточне Европе деле многе заједничке карактеристике и проблеме, попут развојног дисбаланса између центра и периферије, града и села, као и неинтегрисаности и маргинализације извесних друштвених група дефинисаних специфичним потребама, пореклом, етничком, социјалном, старосном, полном и другом припадношћу. Поменути проблеми се јасно осликавају и у сагледавању културне димензије развоја урбаног друштва у процесу постсоцијалистичке трансформације, модернизације и евроинтеграције Србије.

Карактеристике социјалистичког друштвеног система у некадашњој Југославији битно су одредиле начин организације простора градова и употребу кључних ресурса (материјалних, социјалних, културних и др.) у њима. „Урбанизам и социјална економија социјалистичких градова почивали су на редистрибутивној моћи партијске елите, руковођене принципима друштвеног власништва и максимизирања инвестиција у индустрију, што је ограничавало неопходне инвестиције у инфраструктурни развој простора и градских ресурса.“ (Петровић, 2009: 57). Становање није третирано као социјално право, у смислу грађанског права, већ као брига партијске државе о својим поданицима (значајним појединцима према њиховим заслугама и потребама – члановима политичке елите, стручњацима, инжењерима, високо квалификованим радницима и сл.). Тиме су, парадоксално, у условима пропагираних егалитаристичких наратива повећаване социјалне и просторне неједнакости, уз истовремено приметну друштвену пасивизацију и одсуство грађанског и културног активизма. Доминација државне контроле, колективистичка идеологија, одсуство институција заснованих на концепту грађанских, социјалних и културних права, као и непостојање аутономности јавног, цивилног сектора, системски је допринело деструкцији развојних ресурса градова у периоду социјализма.

Такође, бројне и друштвено врло значајне миграције са села у градове послератне Југославије (рурални егзодус)¹⁰ условио је непланску, стихијну урбанизацију и пораст урбаних предграђа/рубних делова градова. Подстичући сталну подурбанизованост градске периферије, сељаци нису имали адекватне ресурсе да се настане у граду, што је условило њихову спору социјалну интеграцију и помешаност урбаних и руралних противречности, вредносних и развојних дисбаланса. Расцеп између старијег градског становништва и придошлица са села био је крајње културно упадљив. Иако је модернизација српског друштва почев од XIX века претпостављала као свој неопходан услов стварање друштвеног амбијента подстицајаног за формирање и обликовање грађанског друштва, у већини наших градова половином 20. века још увек се јасно распознавала провинцијална урбаност. Она се често преплитала са паланачким менталитетом, кога је шездесетих година прошлога века маестрално описао

¹⁰ Послератне миграције сеоског становништва у социјалистичке градове Југославије представљале су врло значајан демографски и социокултурни феномен. Између 1948. и 1981. године са села у градове Југославије преселило се око 6,5 милиона становника, тако да се удео урбаног становништва повећао са 21,9% (након II Светског рата) на 46,5% (1981. године) и 58% 1991. године. (Вујовић, 1995: 112-113)

Радомир Константиновић у свом делу *Философија паланке*: „Између села и града, овако заборављен, свет паланке није ни село ни град. Дух његов, међутим, јесте дух између племенског, као идеално-јединственог, и светског духа, као идеално-отвореног.” (Константовић, 1981: 7).

Бременитост социјалистичког наслеђа и недостатак политике равномерног и полицентричног развоја у периоду постсоцијалистичке трансформације друштва последњих деценија у Србији условио је бројне регионалне диспропорције у погледу економског, социјалног и културног развоја урбаних средина. Евидентно је да економски развој у транзиционом периоду није био праћен порастом квалитета и услова живота у различитим градовима Србије, али ни у централним и периферијским деловима градова на подједнак начин. То је као последицу имало готово константну незаинтересованост за примењивањем мера децентрализације културних политика и ресурса, оснаживањем креативне оригиналности такозваних периферија, подстицањем друштвено рањивих група и афирмацију права свих грађана на град и на културу. Сагледавајући транзиционе процесе у Србији као културу антиурбаности, Љубинко Пушић примећује: „Ако је пут ка урбаном истовремено и пут ка модерном грађанском друштву, тада мозаик политичких, економских и еколошких околности (у социолошком смислу речи) пружа слику о животу српског друштва и показује да се Србија налази на странпутици.“ (Пушић, 2012: 91). Бројне развојне неусклађености определиле су мисао поменутог аутора о приличној удаљености процеса стасавања модерних урбаних друштава западне провенијенције и оног што се у смислу друштвене организације догађа у Србији током друге половине 20. и у првој декади 21. века. Велике друштвене развојне неусклађености између и унутар градова у Србији, као и између градова и села, могле су се препознати од раслојавања у погледу расподеле економске и друштвене моћи и утицаја, преко трансформисања и распадања вредносног система, све до различитих културних избора и пракси и сегментације начина провођења слободног времена, односно свеукупног живота у култури.¹¹ Дугогодишња централизација и преразвијеност Београда условили су да у њему данас живи готово четвртина становништва читаве наше земље. Реч је о јединој српској метрополи која се и сама још увек бори са руралним реликтима, расутиим пре по њеном духовном него физичком простору. (Пушић, 2012: 88). Друштвене развојне неусклађености у градовима могу се читати у готово свим сегментима друштвеног живота и сасвим јасно се могу уочавати у свакодневици: односу према институ-

¹¹ Епистемолошки је неутемељено приклонити се вредносној социо-културној категоризацији заснованој на ставу да је развој урбаног друштва сам по себи просперитетан, а да су рурални облици друштвености неразвијени, удаљени од модерне праксе и живота, да су оличење нецивилизованости или неразвијености. Ипак, могуће је уочити да је урбаност у Србији данас изузетно широко применљив идентитетско-дискурзивни ресурс за афирмисање сопствене супериорности над другима. Град и урбано се вербализују углавном афирмативно (придодаје им се позитивна социјална и културна конотација), за разлику од села, руралног. То је не само извор тешкоћа и логичких неспоразума, већ по мишљењу појединих аутора и потенцијал значајних социјалних борби и дистинкција. (Спасић, 2013: 67-86).

цијама, култури, уметности, европским вредностима, односу према простору, урбаном и архитектонском наслеђу, начину комуникације итд.

Стратешко планирање културног развоја на локалном нивоу у Србији последњих деценија углавном је изостајало, или се постављени приоритети, планиране активности и резултати нису остваривали у довољној мери, нити очекиваном динамиком и успешношћу. Остајући углавном у секторским/ресорним оградама, изван важних градских токова, култура се није препознавала у довољној мери као значајан ресурс у решавању нагомиланих социјалних, економских и политичких проблема, које је процес трансформације (транзиције) друштва донео са собом. Када је у питању савремени културни развој српских градова, као и интегрисаност културе у програмима и стратегијама урбаног развоја, бројни аналитичари су прилично резервисни у погледу изношења позитивних процена. Бранимир Стојковић примећује: „Културна политика српских градова налази се, с једне стране, на маргини (ако се уопште може рећи да постоји) интересовања градских управа. С друге стране, централизација културног живота и културних институција делује дестимулативно на младе људе који би можда и размишљали да се након студија врате у своје место и да се укључе у настајање градских културних пројеката или програма. Није постојало ни интересовање да се културне политике развијају као *имици стратегије*, нити да се за њих директније вежу туристички и културни пројекти.” (Стојковић, 2009: 48, 49). Оваква ситуација углавном је праћена осећајем несигурности и незадовољства културних посленика, експерата и ентузијаста због смањивања буџета за културу¹², као и због недостатка разумевања доносиоца одлука и политичара о важности улоге културе за локални развој.

Све наведено треба довести у везу са чињеницом да су политичка нестабилност, ратна догађања, осиромашење становништва и осетан пад квалитета живота грађана нарочито од деведесетих година XX века па наомамо допринели културном посрнућу транзиционе Србије.¹³ Суноврат вредности и агонија културних институција су неки од показатеља да је држава Србија последњих деценија пример вођења културне и урбане политике без дефинисане визије и циљева културног развоја. Штавише, култура није била адекватно препозната ни призната као један од најбитнијих елемената друштвене трансформације и модернизације Србије. Чак и у периоду након режимских промена 2000. годи-

¹² Буџетска средства која се на републичком и локалном нивоу издвајају за културу у Србији распоређена су тако да је скоро 70% средстава намењено за исплату плата и доприноса културним радницима (који иначе имају најмање зараде у јавном сектору), око 20% средстава издваја се за материјалне трошкове (углавном институционална улагања), а свега нешто мало више од једне десетине ионако малог буџетског издвајања за културу одлази на финансирање културно-уметничких програма и пројеката.

¹³ Тада преовлађујући културни модел имао је ослонац на такозване „традиционалне вредности“, обезбеђујући неку врсту апологије владајућег режима својеврсним „национално-патриотским“ културним садржајима. Његова популистичка усмереност огледала се у (новокомпонованој) доживљајно-потрошачкој оријентацији, испразној забави, грађанској и стваралачкој пасивности, хедонистичкој оријентацији и тежњи ка стицању материјалних добара.

не, када се то очекивало, политички естаблишмент није међу своје приоритете уврстио културу. Последица тога је дугогодишње изостајање националног законског оквира и стратешког плана развоја, без чега је суштинско реформисање целокупног културног система у Србији било готово неоствариво. Усвајањем Устава Републике Србије 2006. године, гарантовано је право на локалну самоуправу (члан 176), одређена је њена надлежност у вези са задовољавањем потреба грађана у области просвете и културе (члан 190, тачка 4), и доношење развојних планова (члан 190, тачка 5). Тиме је у значајној мери нормативно припремљена примена стратешког планирања развоја културе на локалном нивоу, које је инструментално усмерено пре свега на развој и задовољење културних потреба становништва. Крагујевац, Панчево и Ниш су градови који су предначили у стратешком планирању развоја културе на локалном нивоу у Србији, демонстрирајући јасно препознавање значаја планирања културног развоја у процесу друштвених трансформација.

Октобра месеца 2010. године Град Ниш је усвојио Агенду 21 за културу, а затим у складу са овим значајним документом и *Стратегију културног развоја Града Ниша за период од 2012. – 2015. године*. У њој су понуђени предлози за унапређење културног живота у Нишу и разрађени механизми за активирање културних ресурса града за његов економски и социјални развој. Осим тога, овај документ генерално наглашава неке значајне показатеље односа према култури у граду. Најпре, могуће је уочити да културни ресурси нису у довољној мери наглашени међу развојним потенцијалима града (Стратегија развоја града Ниша, конципирана током 2007. године терминологијом и суштински готово занемарује ову област). То апострофира својеврстан парадокс утемељен на неразумевању или недовољном препознавању богатства културних ресурса којима Ниш располаже у свести и развојним визијама оних који градом управљају или доносе стратешки важне одлуке о његовом развоју. Да је заиста тако, потврђује и дугогодишње изостајање експлицитно формулисаних и доследно спровођених културних политика града, што се обично сматра примарном последицом централизације и етатизације Србије, нарочито током 90-их година. Први покушаји у том правцу могли су се уочити тек пре десетак година, када су израђени *Прилози за дефинисање стратегије културног развоја града Ниша од 2004. до 2010. године*. Иако несумњиво концепцијски значајан, недовољан успех овог документа видљив је, између осталог, у малом броју остварених, а планираних културних активности и пројеката. Наставак стратешког планирања, као и чињеница да је Град Ниш усвојио нека значајна развојна документа и постао члан Асоцијације европских градова културе, а да је израда Повеље о културним правима и одговорностима у току, сведоче донекле о измењеном приступу култури у контексту савременог развоја. Ипак, не треба сметнути с ума да нормативни оквир у конципирању културног развоја града не значи много уколико није подржан јасном свећу његових становника о значају културе и њиховим активном (стваралачком и критичком) партиципацијом у културном животу града.

Закључак

Фокус интересовања у области социолошке анализе града и урбане политике премешта се последњих година са политичко-економске ка културно-естетској димензији градског простора. Утолико се, по мишљењу појединих аутора (Петровић, 2009: 52), основна дебата у извесној мери помера са питања како редизајнирати град да се постигне једнакост и социјална правда (иако се ова питања не напуштају) ка изражавању диверзификованих идентитета и културном брендирању савремених градова. Култура се, наиме, препознаје као значајан чинилац друштвеног развоја и поставља као једна од највиших вредности нарочито локалних развојних планова. Век у коме живимо обележен је управо настојањем да се у развојном погледу потпуно различите и наизглед антагонистичке парадигме, као што су културна и економска, доведу у исту раван, креативно повежу и остваре пожељну синергију у оквиру планирања развоја градова. Савремени приступ заснован на оваквим циљевима данас се често назива *развој предвођен културом*. Овако утемељен развој претпоставља остварење и низа значајних и пожељних социјалних и хуманих циљева као што су образовање, инклузија, кохезија и очување традиције (Skot-Hansen, 2006). Изградња теорија и практична искуства развоја локалних средина требало би да врхуне у тежњи за интеграцијом социјалног, економског, еколошког и културног аспекта развоја савремених градова.

Социолошком анализом данашњег постсоцијалистичког периода запажа се да политичка и економска транзиција српског друштва није донела само социоекономску промену, већ је условила значајну промену у функционисању културног живота у урбаном свакодневљу. Међутим, ова транзиција није линеарна и свеобухватна, већ садржи снажне контрасте. Док се спољашњи изглед градова и материјалне културе бржим темпом модернизује, широке области нематеријалне културе (представе, начини понашања и размишљања) у великој мери су ретрадиционализоване, па чак и архаизоване. Негативне компоненте традиције постају препрека модернизацији, то јест развоју тржишне привреде, демократије и структура цивилног друштва, које се најбоље читавају у градовима Србије у којима долази до неочекиваних, несхватљивих, понекад и неспретних симбиоза традиционалних и (пост)модерних вредности и стилова живота. Деиндустријализација српских градова, економска криза и уочљиво висока стопа урбаног сиромаштва у периоду постсоцијалистичке трансформације друштва нису оставиле много тога што би могло послужити за изградњу позитивног локалног идентитета градова. У таквим условима култура би требало да буде призната као значајан потенцијал урбаног развоја Србије, који ће учинити српске градове препознатљивим и допринети њиховом успешнијем позиционирању на културној мапи света. Ово нас усмерава закључку да успех економских и политичких реформи у процесу даље модернизације градова и евроинтеграције транзиционог друштва Србије несумњиво захтева културни сензибилитет усмерен ка демократизацији и децентрализацији културне и

урбане политике, оснаживању културне партиципације грађана, анимирању културних ресурса у служби економског развоја, интеркултурног дијалога и сарадње.

Литература

- Castells, Manuel (2002) Local and Global: Cities in the Network Society, in: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, Volume 93, Issue 5, pages 548–558. http://www.readcube.com/articles/10.1111%2F14679663.00225?r3_referer=wol&tracking_action=preview_click&show_checkout=1
- Davis, Mike (2011) *Planet slumova*. Zagreb: VBZ studio, biblioteka tridvajedan.
- Di Castri, Francesco (1995) Came up with a good metaphor: “The Chair of sustainable development. *Nature & Resources* 3 (3): 2–7, 1995.
- Драгићевић-Шешић, Милена (1994) *Неофолк култура. Публика и њене звезде*. Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Драгићевић-Шешић, Милена (2009) Култура у функцији развоја града. У: *Култура*, бр. 122/123, 2009. стр. 20-40.
- Florida, Richard (2005) *Cities and the Creative Class*. London: Routledge.
- Haralambos, Michael&Holborn, Martin (2002) *Sociologija – teme i perspektive*. Zagreb: Golden Marketing.
- Hawkes, Jon (2001) *The fourth pillar of sustainability: Culture’s essential role in public planning*. Melbourne: Cultural Development Network & Common Ground Press.
- Huntington, Samuel (1971) The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. In: *Comparative Politics Vol.3, No.3*. The City University of New York, p. 283-322.
- Landry, Charles (2000) *The Creative City – a Toolkit for Urban Inovators*. London: Earthscan Publications.
- Landry, Charles and Bianchini, Franco (1995) *The Creative City*. London: Demos.
- Reckwitz, Anreas (2010) *The Self-Culturalisation of the City: On the Transformation of Modern Urbanity in the ‘Creative City’*, ESA Research Network Sociology of Culture Midterm Conference: Culture and the Making of Worlds. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1699808> (October 29, 2010).
- Robert, Park E.&Ernest Burgess (1925). *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Skot-Hansen, Dorte (2006) Why Urban Cultural Policies? In: J. Robinson (Ed.), *EUROCULT2, Integrated Report*, Helsinki: EUROCULT2, p. 31-39.
- Stevenson, Deborah (2003) *Cities and Urban Cultures*. Buckingham & Philadelphia: Maiden Head: Open University Press.
- With, Luis (1938) Urbanism as a Way of Life. In: *American Journal of Sociology*, vol. XLIV, p. 1-24.
- Wood, Phil and Landry, Charles (2008) *The intercultural city: planning for diversity advantage*. UK, SAD: Earthscan.

- Вујовић, Сретен (1995) Стереотипи о граду, национализам и рат, *Република*, 1–15. 04. 1995.
- Константиновић, Радомир (1981) *Философија паланке*. Београд: Нолит.
- Мајор, Федерико (1991) *Сутра је увек касно*. Београд: Југословенска ревија.
- Наумовић, Миомир С. (1996) *Насеља као огледало друштва*. Ниш: Градина.
- Петовар, Ксенија (2007) О критеријумима дефиниције града, у: *У сусрет новом статусу градова у Србији – реалност и потребе*, (ур. Миленковић, Д. и Дамјановић, Д.), Београд: Фонд за отворено друштво - Србија, стр. 83-95.
- Петровић, Мина и Вујовић, Сретен (2005) *Урбана социологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић, Мина (2009) *Трансформација градова: ка деполитизацији урбаног питања*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Пушић, Љубинко (2012) Пракса транзицијских процеса у Србији као култура антиурбаности, у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, Књига XXXVII, str. 81-92.
- Радишић, Славица (2009) Постиндустријски град и културна политика. У: *Култура*, 122/123, стр. 59-77.
- City population „The Principal Agglomerations of the World“*. Доступно на: <http://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html> (извору приступљено: 17. 12. 2014.)
- Спасић, Ивана (2013) *Култура на делу. Друштвена трансформација Србије из бурдијевске перспективе*. Београд: Фабрика књига.
- Стојковић, Бранимир (2009) Град као оквир завичајног идентитета. У: *Култура*, 122-123/2009, стр. 41-53.
- Стратегија културног развоја Града Ниша 2012-2015.*, Савет за културу Града Ниша, Извршни одбор Скупштине Града Ниша, Ниш, 2012.

Jelena Petković

CITY IN TRANSITION: CULTURE AS A POTENTIAL OF URBAN DEVELOPMENT IN SERBIA

Summary

In the context of the contemporary social (cultural) development, the cities should not be considered just as important factors of the post-industrial economic power, but also as a place of many social movements and networks, as well as everyday manifestations of cultural diversity and content. Moreover, all these mentioned elements correlate to a greater or lesser extent with each other. Emerging from their rigid elitist framework, culture is today a dynamic category which significantly shapes the daily life of the cities and their

inhabitants, and in the context of urban development highlights the importance of cultural participation, creativity, knowledge, innovative potential of the service economy, tolerance and interculturalism as strategic objectives in the development of cities and their cultural policies.

The lack of policy of balanced and polycentric development in recent decades in Serbia caused a number of regional disproportions in terms of economic, social and cultural development of urban areas. In the recent decades, strategic planning for cultural development of the cities in Serbia is widely absent, or prioritized, planned activities and results are not exercised sufficiently, nor are they exercised the expected dynamics and success rate. Mostly staying in sectoral /line fences, outside major urban trends, culture was not sufficiently recognized as an important resource in addressing pressing social, economic and political problems, which have been brought with the process of transformation (transition) of the society. The paper makes an analytical review of the social causes and consequences of such a situation.

Keywords: city, urban development, culture, cultural policy.